

РОЗДІЛ V

Українсько-польський міжнаціональний конфлікт у роки Другої світової війни: причини, перебіг, наслідки й уроки

Володимир В'ятрович

Чи існувало «остаточне вирішення» польського питання? Ставлення до поляків у програмі та діяльності українського визвольного руху 1920–1950-х років

У статті розглянуто ідеологічні та програмні положення ОУН, які формували ставлення українського підпілля до поляків. Стверджено безпідставність тез про полонофобію як основу ідеології українського націоналізму, спростовано поширений у польській історіографії міф про наказ керівництва українського підпілля щодо загального винищення польського населення. Автор обґрунтовує неприйнятність використання юридичного терміна «геноцид» для характеристики протистояння, називаючи події в 1942–1947 рр. польсько-українською війною.

Ключові слова: ОУН, УПА, програма, польсько-українська війна, геноцид.

В'ятрович Володимир. Существовал «окончательное решение» польского вопроса? Отношение к полякам в программе и деятельности украинского освободительного движения 1920–1950-х годов. В статье рассмотрены идеологические и программные положения ОУН, которые формировали отношение украинского подполья к полякам. Утверждено беспочвенность тезисов о полонофобии как основу идеологии украинского национализма, опровергнуто распространён в польской историографии миф о приказе руководства украинского подполья об истреблении польского населения. Автор обосновывает неприемлемость использования юридического термина «геноцид» для характеристики противостояния, называя события в 1942–1947 гг. польско-украинской войной.

Ключевые слова: ОУН, УПА, программа, польско-украинская война, геноцид.

Vyatrovich Volodymyr. There was a «Final Solution» of the Polish Question? The Attitude of the Poles in the Program and Activities of the Ukrainian Liberation Movement of the 1920–1950's. The article analyses ideological statements given in programs of the OUN, which were to form attitude of the Ukrainian underground toward Polish people. It shows that theses about Polonophobia as a basis of Ukrainian nationalism are invalid. The myth about an order to exterminate totally Polish population given by the Ukrainian underground's leaders is disproved. The author explains why it is unacceptable to use legal term «genocide» towards the conflict, calling events of 1942–1947 «Polish-Ukrainian War».

Key words: OUN, UPA, program, Polish-Ukrainian war, genocide.

Спроби прирівняння польсько-українського конфлікту в роки Другої світової війни до німецької політики щодо євреїв у роки голокосту стають дедалі популярнішими. Спершу їх використовували польські публіцисти, які через порівняння із всесвітньо відомою трагедією намагалися виразніше відтворити страждання поляків. Згодом цю ідею підхопили окремі історики, які почали писати про те, що винищення поляків мало багато спільного із ліквідацією євреїв, зокрема тому, що серед вояків УПА були ті, хто в лавах поліції брали участь у Голокості. Але схожою, на їхню думку, була не лише практика реалізації злочинів, а й те, що основою антипольської політики ОУН (схоже, як і анти-

еврейської у німців) була ідеологія, яка передбачала винищення поляків. Згідно з цією концепцією українські націоналісти в роки Другої світової війни вирішили втілити цю ідеологію в життя, тому з 1943 р. почалася планована систематична ліквідація польського населення Західної України [1, 11–22; 2, 270–291; 3; 4]. Порівняння з голокостом, зрештою, стало основою для юридичних висновків, зокрема спроб означення польсько-українського протистояння як геноциду [5].

Очевидно порівняння – один із важливих методів історичного пізнання і його варто застосовувати для кращого розуміння тих чи інших явищ минулого. Проте часом історичні аналогії та порівняння мають спекулятивний характер і стоять на заваді такого розуміння. Саме такою є теза про існування «остаточного розв'язання польського питання» у програмі та діяльності ОУН.

У пропонованій публікації здійснено спробу розібратися з двома ключовими моментами, які лягли в основу цієї концепції, і відповісти на питання: чи є підстави вважати ідеологію і програму українського націоналізму основою для масових убивств поляків і 2) чи існували вказівки керівництва українського підпілля щодо повної ліквідації польського населення.

Загальні засади зовнішньої політики націоналістичного руху були сформульовані вже на першому установчому Конгресі ОУН у 1929 р. У зверненні Конгресу українських націоналістів читаємо: «Організація Українських Націоналістів, маючи на меті створити Незалежну Соборну Українську Національну Державу, змагає до повного усунення всіх окупантів з українських земель і, керуючись інтересами Нації, відкидає орієнтації на історичних ворогів України» [6, 1]. Прокурори польського Інституту національної пам'яті Пшемислав Мішко і Кшиштоф Матковські у своїй публікації саме це положення програми ОУН вважають ключовим доказом того, що основою убивств поляків була ідеологія організації. Різниця між тезою про повне усунення всіх окупантів (характерною для будь-якого визвольного руху) і постулатом про повне усунення представників інших національностей залишилася поза їхньою увагою, а наведена постанова перетворилася на «генеральну директиву [про загальне винищення поляків. – В. В.], для реалізації якої очікувався належний момент» [7, 52].

Польща як окупаційна держава вважалася одним із ворогів українського народу та його устремлінь до свободи. Зважаючи на специфіку розвитку визвольного руху, який охопив саме західноукраїнські землі, вістря боротьби протягом 1920–1930-х років було спрямоване і проти цієї держави. Але слід зазначити, що Польща та поляки ніколи не вважалися ворогом № 1. З цього приводу голова Проводу українських націоналістів Євген Коновалець писав: «Прапор боротьби проти поляків ми піднімаємо, але боротьбу з поляками будемо вести в тій мірі, у якій вони нас змусять вдаватися до самозахисту. [...] Всі свої зусилля будемо спрямовувати проти більшовиків, готуючи проти них свій останній удар» [8, 39].

Виступи ОУН проти Польщі були передусім виявом антиокупаційної боротьби, а не антипольської. Конкретні акції (саботажна, антимонопольна, шкільна та ін.) спрямовувалися проти представників окупаційного режиму та його структур, а не проти польського народу. У спеціальній листівці Крайової екзекутиви ОУН 1931 р., у розпал польсько-українського протистояння та пацифікації, наголошувалося: «Українська нація бореться з поляками за право бути паном на рідній землі та по своїй волі розпоряджати собою у власній Українській Державі – проти устремлінь ворожої нам польської нації поневолити не свої українські землі» [9, 11]. Ніде не вказано, що українці поборюють іншу національність тільки тому, що ця національність польська. Чітко зазначалося, що боротьба йде за українські землі і не зачіпає польських теренів. Головним об'єктом поборювання були політика колонізації і державні органи як інструменти її втілення.

Початок Другої світової війни вивів тривале протистояння між польською державою та українськими націоналістами на новий щабель. У перші тижні вересня 1939 р. члени ОУН підняли повстання у низці населених пунктів Західної України. Польські автори часто подають їх як антипольські акції, іноді говорять про них як про початок масового знищення поляків. Хоча документи чітко показують, що метою повстання було відродження Української держави, а не винищення поляків [10, 393; 11, 143–151]. Український історик Володимир Мороз, опираючись на архівно-кримінальні справи учасників повстання на Бережанщині, наводить цікавий факт: місцеві пропагандисти ОУН підготували тоді листівки із зверненням до поляків. У них сформульовано заклик не виступати проти відділів ОУН і бути лояльними до встановлюваної української влади [12, 105].

У 1941 р. ОУН вирішила скористатися перекиненням війни на територію свого головного ворога – СРСР – для відновлення державності. Підготовлені тоді інструкції, свідчать: оунівці не очікували

передачі влади німцями, а готувалися захопити її самостійно. Реалізація цих інструкцій мала поставити німецьку владу перед доконаним фактом створення незалежної України та розгортання її апарату. Їхнє головне завдання – забезпечити захоплення й утримання влади. Досвід 1918 р. підказував українським націоналістам, що вони можуть зіткнутися зі спротивом чи саботажем нелояльних до українського руху національних меншин. Таких бачили передусім серед прорадянськи налаштованих росіян та євреїв. До небезпечних національних меншин зараховували і поляків, що могли проявити себе як окрема сила [13, 485]. У період повстання вони мали перебувати під особливим наглядом Служби безпеки ОУН, яка мала ліквідувати тих, хто чинитиме спротив утвердженню української влади. Знову таки, попри радикалізм цих указівок, тут не знаходимо розпоряджень про ліквідацію польського населення як такого, а лише осіб, нелояльних до нової влади. Крім того, інструкції регламентували поведінку членів ОУН саме на момент повстання, тож не можна екстраполювати їх на загальну політичну концепцію організації щодо національних меншин. Тим часом політичні постанови Другого великого збору ОУН із квітня 1941 р. давали достатньо можливостей для переведення польсько-українських стосунків у конструктивне русло співпраці. «Відношення ОУН до держав та політичних рухів, – читаємо тут, – перерішується їхнім протимосковським наставленням, а не більшою чи меншою політичною співзвучністю з українським національним рухом» [14]. Далі в тих же постановках вказуються засади налагодження стосунків – відмова польської сторони від повернення західноукраїнських земель та припинення антиукраїнських дій: «ОУН поборює акцію тих польських угруповань, що змагають до відновлення польської окупації українських земель. Ліквідація протиукраїнських акцій з боку поляків є передумовою унормування взаємин між українською й польською націями» [15].

З переходом наприкінці 1941 р. в антинімецьке підпілля для керівництва ОУН ще більш доречними стали спроби досягнути порозуміння з польським національним рухом і таким чином уникнути ще одного фронту протистояння. Це прагнення відображено в постановках Другої конференції ОУН від квітня 1942 р. «Свою політику, – читаємо в ухвалі, – ми будемо: [...] на політиці вилучення другорядних фронтів і розгортання боротьби тільки на головних вирішальних фронтах. При чому ми в теперішній момент вважаємо нашим головним фронтом – фронт боротьби з московським імперіалізмом, під якою маскою він не виступав би» [16, 62]. Тут же спеціально наголошено: «Стоїмо за злагіднення польсько-українських стосунків у сучасний момент міжнародної ситуації й війни на платформі самостійних держав і визнання панування права українського народу на ЗУЗ» [16, 62].

Проте 1942-й став роком невикористаних політичних можливостей замирення між українським та польським національними рухами. Переговори, які з перервами тривали протягом цього року, закінчилися провалом. Саме тоді починаються перші взаємні вбивства, які врешті переросли у масштабну війну між обома підпіллями.

Загострення ситуації, безрезультатність переговорів не могли не позначитися на позиції українських націоналістів. Радикалізація настроїв стосовно поляків відобразилася у рішеннях військової конференції ОУН від жовтня 1942 року. «Поляків усіх виселити, – читаємо тут у розділі «Організація внутрішньої безпеки», – давши їм можливість взяти із собою, що вони хочуть, так як їх будуть захищати Англія і Америка. Тих же, що не захочуть виїжджати, – знищувати. Активніших ворогів і серед них членів протиукраїнських організацій знищити в день перед оголошенням мобілізації [...] Знищенням будуть займатися жандармерія і в окремих випадках СБ. Використовувати для цього вояків армії заборонено» [17, 208].

Отже, як впливає з цього документа, наприкінці 1942 р., після того як конфлікт набув форм відкритого збройного протистояння, а спроби його зупинити шляхом переговорів провалилися, було прийнято рішення про виселення поляків із західноукраїнських теренів. Привертає увагу той факт, що резолюція розміщена в розділі про внутрішню безпеку, а не в розділах, де йшлося про розгортання збройної боротьби проти окупантів. А саме постанови цієї конференції стали остаточними у переході до творення українськими націоналістами власних збройних сил, які згодом вирости в Українську повстанську армію. Отже, керівництво ОУН не розглядало польський фронт як головний. Крім того, окремо в рішеннях конференції наголошено на неприпустимості використання вояків створюваної армії для антипольських операцій. З цього можемо зробити висновок, що саме виселення поляків бачилося не як широкий збройний конфлікт, а як операція з метою ліквідації можливих загроз для розгортання визвольного руху.

Через три місяці найвище керівництво українського підпілля знову повернулося до питання відносин із поляками. Рішення Третьої конференції Проводу (17–21 лютого 1943 р.) ОУН були дво-якими. З одного боку, підтверджувалися постанови Другої конференції про потребу уникнення конфліктів з іншими національними рухами. З другого – містяться застереження польській стороні: «Стоячи на становищі побудови національних держав всіх народів на їх етнографічних територіях, український нарід протиставляється і протиставлятиметься всім спробам народів, в сучасний момент поневолених німецьким або московським імперіалізмом [...] загарбати в цілості або частинно українські землі та поневолювати Україну» [18, 138].

Весною 1943 р. конфлікт набув масштабів польсько-української війни, яка поступово охопила Холмщину, Волинь та Галичину і тривала фактично до переходу німецько-радянського фронту, а на окремих теренах ще й після завершення Другої світової. Але навіть у час найбільшого її розпалу, в 1943–1944 рр., у програмних документах українського підпілля не знайдемо тез, які можна назвати ідеологічною основою для знищення польського населення. Цікаво, що й польські підпільники, які брали участь у переговорах з українцями в цей час, рішення конференцій та зборів ОУН у польському питанні вважали прийнятною платформою для започаткування співпраці. В одному з польських звітів за вересень – жовтень 1943 р. зазначалося: «Що стосується ставлення до Польщі, бандерівське керівництво намагається радше уникати акцентування своєї ворожості до Польщі, натомість акцентуючись сильно, згідно їх тверджень на «польський імперіалізм» та «польських імперіалістів», як тих, які посягають на «західні українські землі»» [19].

Тож теза про полонофобську програму ОУН як основу для масового польського населення не має документального підтвердження. Як, зрештою, й інша – щодо існування наказу про поголовне знищення поляків, який мав бути інструментом реалізації цієї програми. Жодних документальних підтверджень про існування такого наказу не виявлено. Пошук триває доволі давно і періодично оголошується про його результативне завершення. Проте щоразу аналіз документів, які мають свідчити про цей наказ, ставить під сумнів його існування.

Відомий дослідник польсько-українських стосунків, автор багатьох статей і кількох монографій із цього питання Владислав Філяр у праці «Волинь 1939–1944. Екстермінація чи польсько-українська війна» наводить цитату з наказу Дмитра Клячківського про «ліквідацію польського елемента» на Волині [20, 99]. Звіряння зазначеного у виданні посилання на справу в архіві СБУ Волинської області виявило за вказаною архівною легендою кримінальну справу проти п'яти поліцаїв, які звинувачувалися в акціях проти комуністичного підпілля. В опублікованому в 2003 р. путівнику «Волинь та Східна Галичина 1943–1944» вказується, що серед матеріалів одного з діячів ОУН в еміграції Збігнева Камінського є оцінка «наказу № 1 Миколи Лебеда [...] про масову ліквідацію поляків на Західній Україні» [21, 127]. Через два роки ці дані було опубліковано у збірнику «Поляки і українці між двома тоталітарними системами». Проте свідчення, якщо проаналізувати їхню форму, походження і зіставити з іншими документами, також не можуть фігурувати як серйозний доказ існування такого наказу. Камінський дає характеристику діяльності Миколи Лебеда і між іншим твердить таке: «У 1943 році [Микола Лебедь] видає горезвісний і ганебний наказ № 1 про масову ліквідацію польського населення спочатку на Поліссі і на Волині, а пізніше ця “акція” перекинулася й на інші території. Це є гіркі, але правдиві факти» [22, 194]. У вічі впадає публіцистичність висловлювання, використання епітетів, дивує нумерація наказу. Крім того, автор свідчень станом на 1943 року виконував надто незначну роль в українському підпіллі, аби бути безпосередньо ознайомленим із наказами такого рівня, якби вони існували. Коли ж детальніше проаналізувати його біографію, можна довідатися про мотиви «викриття»: Збігнев Камінський був активним діячем Закордонних частин ОУН, що перебували у гострій конкуренції з іншою групою націоналістів, що її очолював Микола Лебедь.

І, врешті, найважливіше – в інших документах Лебедь фігурує як той, хто засуджував анти-польські акції, навіть вимагав відповідальності за них Дмитра Клячківського. Йдеться про протокол допиту члена Проводу ОУН Михайла Степаняка. Він, зокрема, розповідає про дискусію довкола питання антипольських виступів, яка розгорнулася на Третьому великому зборі ОУН у серпні 1943 р., у рамках якої частина членів Проводу (сам Степаняк та Микола Лебедь) виступила з критикою дій Дмитра Клячківського під час конфлікту, більшість же виступили на його захист [22, 230].

Цей документ важливий не лише тому, що відображає оцінку протистояння Миколою Лебедем, а й тому, що в цьому протоколі маємо чітке свідчення, що принаймні станом на серпень 1943 року не існувало жодного остаточного рішення Проводу ОУН з приводу польського питання. Дискусії тривали й надалі. Протокол Великого збору Української головної визвольної ради з липня 1944 р. свідчить, що й на той час у керівництві підпілля змагалися дві концепції стосовно поляків – вирішення питання через силові акції та спроба налагодження співпраці [23, 487–499].

У цьому контексті малоімовірними видаються також свідчення одного з командирів УПА Юрія Стельмашука про те, що в «червні 1943 року представник Центрального проводу ОУН «Клим Савур» передав мені усно секретну директиву Центрального проводу ОУН про поголовне і повсюдне знищення всього польського населення на території західних областей України» [22, 442]. Ці слова на сьогодні є головним доказом існування наказу Проводу ОУН про загальне винищення поляків. Тому їх слід уважніше проаналізувати. По-перше, наведена цитата взята з документа під назвою «Секретні директиви ОУН, УПА і СБ про повсюдне фізичне знищення всього польського населення» одного з томів агентурної справи «Берлога», заведеної НКВД на Провід ОУН. Крім «секретної директиви» про винищення всіх поляків, тут згадано аналогічні вказівки про винищення всіх радянських військовополонених на теренах Західної України та «всіх осіб, запідозрених в антиоунівських настроях, не виключаючи ні грудних дітей, ні жінок, ні старих» [24]. Вже сама назва документа, яка не відповідає змістові (за формою документ є витягом з протоколу, а не директивою), нагромадження в півторасторінковому тексті інформації про таку кількість жахливих таємних інструкцій ОУН, слідів яких не знаходимо в інших документах, викликає підозри щодо об'єктивності поданої інформації.

Чи не маємо ми справу з однією з численних спроб компрометації українського визвольного руху з боку НКВД? Підтвердженням цієї тези є те, що цитований документ поданий як виписка із протоколу допиту Юрія Стельмашука від 28 лютого 1945 р., а в архівно-кримінальній справі на Юрія Стельмашука № 67424 маємо протоколи від 8, 9, 20, 22 та 25 лютого 1945 р. [25]. Жодного ж протоколу під датою «28 лютого» у справі немає.

Натомість у протоколі судового засідання, з яким теж можна ознайомитися в справі, є й інша вкрай важлива інформація. «В цьому ж червні 1943 року, – подає інформацію підсудний, – в Колківському лісі зустрівся я з Климом Савуром [Дмитром Клячківським. – В. В.], заступником голови ставки головної команди Андрієнком [Олександром Луцьким. – В. В.]. Савур дав мені наказ знищити всіх поляків Ковельської округи. Всі керівники Ковельщини, в тому числі і я, виступили проти цієї пропозиції, але Савур погрожував мені польовим судом. Становище було важким. Не виконати наказ я не мав права, а виконувати не дозволяли особисті переконання. Я звернувся до Андрієнка. Андрієнко сказав мені, що це вказівки не з центру, що це перекручування на місцях, але конкретного нічого не сказав» [26]. Далі йдеться про те, що Стельмашук намагався якомога довше не виконувати наказ, але все ж провів антипольські акції між 25 та 30 серпня. Очевидно, до слів підсудного треба ставитися з упередженням – як до спроби виправдати себе і полегшити свою вину. Проте надзвичайно важливим тут є твердження, що не було рішення керівництва підпілля про проведення антипольської акції, йшлося про місцеву «ініціативу». Очевидно, якби йшлося лише про самовиправдання, не було б сенсу акцентувати на цій деталі, навпаки, легше було наголосити на потребі виконання наказу, що його видало найвище керівництво. Згодом саме ця «ініціатива» Дмитра Клячківського і стала приводом для розгляду його діяльності Проводом ОУН на Третньому надзвичайному великому зборі.

Підтвердження нашої гіпотези знаходимо і в протоколі допиту згаданого в цитованих свідченнях Олександра Луцького («Андрієнка»), відісланого у червні 1943 р. Проводом ОУН для інспекції на Волинь. Звітуючи про свою поїздку перед керівництвом, Луцький зазначає, що він «критикував “Клима Савура” в питанні ставлення УПА до польського населення. Як відомо, створена на Волині “Климом Савуром” УПА дуже часто в масовому порядку знищувала польське населення. Я і Центральний Провід були проти масового винищення польського населення, тим паче, що саме в цей час між Центральним Проводом ОУН і польськими підпілльними антирадянськими формуваннями велися переговори про контактування нашої роботи» [27].

Отже аналіз документів не дає жодних підстав твердити, що існувало розпорядження вищого керівництва українського підпілля щодо масової ліквідації польського населення у Західній Україні.

Але важливо не лише те, що такого «наказу» не знайдено (адже немає й розпорядження Гітлера про винищення євреїв), важливо, що виявлені на сьогодні матеріали заперечують можливість існування такого документа.

Можемо лише ствердити наявність рішення керівництва українського підпілля про усунення польського населення із західноукраїнських земель шляхом виселення. Ймовірно, в ситуації, що її керівництво ОУН повністю не контролювало, були випадки, коли місцеві командири виходили далеко поза межі, визначені цим рішенням, й проводили стихійні антипольські акції місцевого населення, жертвами яких ставали цивільні мешканці.

Головною метою як і українського, і для польського підпільних рухів у воєнному протистоянні було встановлення власного контролю над територіями. Для цього проводилися напади на населені пункти, а іноді знищувалося цивільне населення, яке вважалося можливою завадою для реалізації цих завдань. Тобто в 1942–1947 рр. тривала польсько-українська війна, головними суб'єктами, якої були підпільні рухи обох народів, а її невід'ємним елементом – воєнні злочини, винними в яких є обидві сторони.

Про засадничу різницю між воєнними діями (навіть із воєнними злочинами) і актами геноциду розповідає німецький історик Гельмут Кеніг: «Воєнні дії за визначенням характеризуються тим, що застосування насильства розподіляється симетрично між обома сторонами. Солдати, які воюють між собою, не тільки вбивають своїх ворогів, а й одночасно самі ризикують бути убитими. Цей принцип продовжує діяти і тоді, коли одна зі сторін має явну перевагу в солдатах та озброєнні. Цей принцип може застосовуватися і до солдатів армії, що порушують правила ведення війни, ігнорують розподіл на воююче і мирне населення і не дотримуються положень *iusinbello* (воєнного права)» [28]. Такої симетрії абсолютно немає в актах геноциду, під час яких «злочинці могли бути повністю впевнені, що вони ніколи не зазнають нападу з боку тих, хто приречений до знищення. І навпаки, жертви не мали жодних можливостей для власного захисту чи розправи над катами та вбивцями. Такий асиметричний розподіл засобів влади і насильства принципово відрізняє запілля від поля битви і війну від геноциду» [28].

У польсько-українській війні не було такої асиметрії, адже жодна зі сторін не контролювала ситуацію повністю. Тому порівняння жертв цієї війни до жертв Голокосту, спроби застосування до даних подій терміну геноцид мають радше політичну, аніж науково-пізнавальну мету і неспроможні відобразити справжніх причин та особливостей протистояння, що стало однією з найтрагічніших сторінок історії України та Польщі.

Список використаної літератури

1. Szawłowski R. Przedmowa / R. Szawłowski // Siemaszko W. Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939–1945 / W. Siemaszko, E. Siemaszko. – Warszawa, 2000.
2. Palski Z. Ukraińska myśl polityczna na Ukrainie Zachodniej dotycząca problemu polskiego w latach II wojny światowej / Z. Palski // Polska – Ukraina: trudne pytania. – Т. 4.
3. Poliszczuk W. Integralny nacjonalizm ukraiński jako odmiana faszyzmu / W. Poliszczuk. – Т. 1 : Zasady ideologiczne nacjonalizmu ukraińskiego. Ukraiński ruch nacjonalistyczny: struktura organizacyjna i założenia programowe. – Toronto, 1998.
4. Stryjek T. Europejskość Dmytra Doncova, czyli o cechach szczególnych ideologii ukraińskiego nacjonalizmu / T. Stryjek // Antypolska akcja OUN-UPA 1943–1944. Fakty i interpretacje. – Warszawa, 2003.
5. Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 15 lipca 2009 roku w sprawie tragicznego losu Polaków na Kresach wschodnich [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://orka.sejm.gov.pl/opinie6.nsf/nazwa/2183_u/\\$file/2183_u.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/opinie6.nsf/nazwa/2183_u/$file/2183_u.pdf)
6. Від Конгресу Українських Націоналістів // Розбудова Нації. – 1929. – № 1–2.
7. Miszko P. Zbrodnie ludobójstwa popełnione przez nacjonalistów ukraińskich w Małopolsce Wschodniej w latach 1939–1945 na osobach narodowości polskiej – w świetle śledztw OKŚZPNP we Wrocławiu / P. Miszko, K. Matkowski // Zbrodnie przeszłości. Opracowania i materiały prokuratorów IPN. – Т. 2. Ludobójstwo. – Warszawa, 2008. –
8. Кентій А. Українська Військова Організація в 1920–1928 рр. / А. Кентій. – К. : Ін-т історії України НАН України, 1998.
9. Як і за що ми боремося з поляками. Краєва Екзекутива ОУН // Український визвольний рух. – № 2.
10. Руккас А. Бойові дії загонів ОУН у вересні 1939 року / А. Руккас // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спецвипуск до 60-річчя УПА. – Дрогобич : [б. в.], 2002.

11. Кучерук О. Українське повстання вересня 1939 року на Західній Україні / О. Кучерук // Пам'ять століть. – 2000. – № 5.
12. Мороз В. Крайовий провідник Володимир Тимчій – «Лопатинський» / В. Мороз, В. Шпіцер. – Львів : Афіша, 2004.
13. Патриляк І. Військова діяльність ОУН(б) у 1940–1942 роках / І. Патриляк. – К. : [б. в.], 2004.
14. Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБ України), ф. 13, спр. 376, т. 4, арк. 30.
15. ГДА СБ України, ф. 13, спр. 376, т. 4, арк. 33.
16. ОУН у світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955. – Видання ЗЧ ОУН, 1955.
17. Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття. Невідомі документи з архівів спеціальних служб. – Варшава ; Київ, 2005. Т. 4. Поляки і українці між двома тоталітарними системами. 1942–1945. Ч. 1.
18. Літопис Української Повстанської Армії. Т. 24. – Львів ; Торонто, 1995.
19. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych. Wydział społeczny. Sprawozdanie sytuacyjne z Ziemi Wschodnich № 1/44. Wrzesień-Pazdziernik 1943. Londyn, 1944 – S. 48 // Архів Центру досліджень визвольного руху, ф. 30, колекція 10.
20. Filar W. Wołyń 1939–1944. Eksterminacja czy walki polsko-ukraińskie / W. Filar. – Toruń, 2004.
21. Волинь – Східна Галичина. 1943–1944. Путівник по польських та українських джерелах. Т. 1. – Варшава. – К., 2003.
22. Поляки і українці між двома тоталітарними системами. 1942–1945. Ч. 1. – Варшава – К., 2005.
23. Літопис Української Повстанської Армії. Т. 26: Українська Головна Визвольна Рада. Кн. 4. – Торонто – Львів, 2001.
24. ГДА СБ України, ф. 65, спр. С-9075, т. 1, арк. 168–169.
25. ГДА СБ України, ф. 5, спр. 67424, т. 1.
26. ГДА СБ України, ф. 5, спр. 67424, т. 1, арк. 94, 95 зв.
27. ГДА СБ України, ф. 5, спр. 67418, т. 1, арк. 144–145.
28. Кёниг Х. Память о национал-социализме, Холокосте и Второй мировой войне в политическом сознании ФРГ / Хельмут Кёниг // Неприкосновенный запас. – 2005. – № 2–3 (40–41).

Леонід Зашкільняк

Невідома війна: українсько-польські стосунки на Волині і в Галичині в роки Другої світової війни

Українсько-польський конфлікт на терені західноукраїнських земель під час Другої світової війни є одною зі складних проблем в історії двох сусідніх народів. Частина істориків оцінює наслідки цього конфлікту як «етнічну чистку», що її здійснили українські націоналісти проти поляків, інші – як «геноцид» з боку українського населення проти поляків унаслідок тривалої політики польських урядів і польського підпілля. У цій статті зроблено спробу простежити українсько-польські стосунки в західноукраїнських землях під час Другої світової війни з позицій ретроспективи і з урахуванням міжнародного контексту. Автор вважає, що в період «великої» війни водночас точилася «мала» й незнана війна між українцями і поляками на Волині та в Галичині. Це була війна між українським і польським національно-визвольними рухами за державну належність цих земель у післявоєнний період. Український національно-визвольний рух, очолюваний ОУН і УПА, прагнув створити Українську незалежну державу і не допустити відновлення на них польського та радянського режимів. Українські націоналісти, спираючись на підтримку більшості населення, не зупинялися перед застосуванням всіх можливих радикальних засобів для досягнення мети, включно з репресивними, проти польського цивільного населення. Польські правлячі кола і підпілля намагалися зробити все можливе, щоб повернути вказані землі до складу післявоєнної Польської держави, ігноруючи прагнення українського населення до незалежності і застосовуючи проти нього та його збройних сил свої військові формування. Під час цієї «малої» війни, апогей якої припав на 1943–1944 рр., загинуло багато цивільних представників обох народів. Відповідальність за такий розвиток українсько-польських відносин та їх наслідки лежала на лідерах українського і польського визвольних рухів, які не змогли досягнути компромісу в умовах загрози для обох народів з боку нацистського та радянського тоталітарних режимів.

Ключові слова: Друга світова війна, українсько-польські стосунки, Волинь, Галичина.